

ספונות

הרב יוסף נחמי' הכהן קוואדראט

וכונן לחקר אבותם - מאמר ד'

שם היחס הונח על ידיעת האיש לבית אבותיו לדעת ענינו,
על איזה דרך שנולד. תוי"ט קידושין פ"ד מ"א

שנת לידתו של הג"ר אלעזר מבראד בעל מעשה רוקח

בחקר קורות היוחסין מוצאים לפעמים שבא אחד שאין לו יד בחקר התולדות והיחס, וכותב דבר מה שיצא לו ע"פ חשבוננו, ואח"כ מובאים דבריו ע"י חוקרים, והמעתיקים אח"כ קיבלו הדברים בפשיטות ושבשטא כיון דעל על. הפעם נביא דבר שכתב מאן דהו בלי שום יסוד, חוקר אחד העתיק דבריו והחסיר תיבה אחת, ואחריו כבר מצא אחד 'סתירה', וכמובן דן בענין ומכריע, והכל אינו כי אם מגדל הפורח באויר, מבלי שום בסיס - משום שלא טרחו לברר ולעיין במקור הראשון.

נידון דידן הוא לברר מתי נולד הג"ר אלעזר מבראד מח"ס מעשה רוקח [לכירור זה יש עוד השלכות, כפי שנברר במאמרנו הבא בע"ה].

הנה, הספרא רבא הר"ר מאיר וונדר הי"ו בספרו הנפלא אלף מרגליות (ירושלים תשנ"ג) אות 918 עמוד 683, בערך 'רבי אלעזר רוקח'¹ מבראד אמשטרדם וצפת', מתחיל ערכו ככה: "נולד בשנת תכ"ה (ולא תמ"ה) בקראקא."

מדבריו נראים, כאילו שיש לנו שתי ידיעות ברורות מתי נולד שנת תכ"ה או שנת תמ"ה, והוברר הדבר שהידיעה הראשונה היא הנכונה. השאלה הנשאלת היא מנין לנו הידיעות והמקורות לדעת את שנת לידתו, והאיך נתעורר ספק בדבר, ולפי מה הוכרע.

הנה הרב וונדר לבטח כתב דבריו אחר ראותו את המאמר של הרב אליעזר כ"צמאן הי"ו שנדפס לראשונה בחוברת אספקלריה, קיץ ה'תשל"ו שנה שלישית חוברת א' עמוד ע"ב, לתולדות 'הגאון החסיד ר' אלעזר רוקח זצ"ל אב"ד בראד ואמשטרדם'. ואחר הכותרת 'תולדותיו', מתחיל דבריו: 'הג"ר אלעזר רוקח נולד בשנת תכ"ה בקראקא', ומעיר עלה מתחת לקו בהביאו מקורות לדבריו, הא לך לשונו:

"אוצר ישראל ח"ב ע' 61 (אגב טעה שם שכתב ששם משפחת אביו הי' לנדא), Jewish Encyclopedia ע' 103-104 ועוד. ואחריהם הלך ג"כ ד"ר גלבר, תולדות יהודי ברודי (ערים ואמהות בישראל כרך ו) ירושלים תשט"ו ע' 50. נמצא שהי' בן שבעים שנה כשנתקבל באמשטרדם בז"ך אלול שנת תצ"ה. וכן משמע בס' זכרון משולם (הובא בדובר שלום אות שמ"ה בהערה) שהג"ר משולם איגרא כששמע שהגה"ח ר' אלעזר נוסע בגאליציא לברך בני

1 לא הוא ולא צאצאיו נקראו בשם המשפחה 'רוקח', כי אם חלק מנכדיו, בתקופת הגזירה שעל כל אחד ואחד לבחור לעצמם שם משפחה.

משפחתו טרם נסעו לאה"ק נסע דרך ראדימנא כדי להתראות עם הגאון הישיש ולא עלתה בידו. ומדקראו "הישיש" משמע שהי' בא בימים.

אולם הח' ד"ר ש. מולדר בלוח הקהלה שנת תר"ך (Nedr. Israel. Jaarboekje, 1859-51 p. 60-61) במאמרו "Een Zeldzame Medaille", מביא שיר שכתבו אינו יהודי מתושבי אמשטרדם לכבוד קבלת הג"ר אלעזר שכותב שהי' בן חמישים שנה, לפי"ז נולד בשנת תמ"ה, וכבר העיר ע"ז הח' Dr. D. M. Sluys במאמרו החשוב Een Opperrabbijns benoeming bij de Hoogduitse-Joodse Gemeente te Amsterdam in 1735, p. 14 (שנדפס בסוף לוח הקהילה אמ"ד תרצ"ה).

הרי לפנינו סתירה בין מקורות ישראל, למקור של אינו יהודי. וכמובן בחר הרב כ"צמאן ואחריו הרב וונדר, במקורותינו, ולכן פשוט שנולד בשנת תכ"ה ולא בשנת תמ"ה לפ"ק.

אולם, לא כן הם פני הדברים, וכדי להוכיח את הדבר, אפתח לפני הקורא את המקורות העוסקים בתולדותיו של רבי אלעזר רוקח ומהיכן שאבו ידיעותיהם, וניווכח עם מי הצדק ועם מי הפסולים.

כדי להבין השתלשלות הדברים, נפנה למקור האחרון, ונחזור אחורנית נרדפה לדעת למצוא מי המציא ומנין לו שהג"ר אלעזר נולד בשנת תכ"ה לפ"ק - או תמ"ה לפ"ק.

המקור הראשון הוא משנת תשט"ו: והם דברי ד"ר גלבר בתולדות יהודי ברודי, והוא מאמר בס' ערים ואמהות בישראל כרך ו (ירושלים תשט"ו) עמוד 50, וז"ל: "אחרי שר' אברהם כהנא יצא לאוסטרהא השיבו ראשי הקהלה את ר' אלעזר רוקח והושיבו אותו על כסא הרבנות. ר' אלעזר רוקח נולד בשנת 1665 בקראקא..."

הנה שד"ר גלבר נקט כאן בפשטות, שהג"ר אלעזר נולד בשנת 1665 הוא שנת תכ"ה לפ"ק.

הוא אינו מביא מקור לדבריו.

[המקור השני הוא משנת תר"ע. והוא מס' זכרון משולם², הובא בס' דובר שלום (פרמיסלא תר"ע) עמוד 133, אות שמ"ה בהערה: "כ' בס' זכרון משולם, לש"ב יד"נ הרה"ג חו"ב איש האשכולות מ' יהודה ליבש נ"י שפער מלובלין: בעת אשר נסע אא"ז רבינו משולם איגרא ז"ל לק' פרעשבורג לדרוש דרשה ראשונה. שמע שהגאון החסיד מוהר"ר אלעזר רוקח אבד"ק אמשטרדם נוסע בגאליצא לברך את כל בני משפחתו טרם נסעו לאה"ק. ואא"ז הנ"ל חפץ מאוד להתראות עם הגאון הישיש הנ"ל."]

ובכן זהו המקור. והיינו כיון שבמקום אחד מזכיר הרב שפער, את הג"ר אלעזר בתואר "הישיש" [הוא מזכירו שם בהמשך עוד כמה פעמים בלא תואר זה] הרי לך 'ראיה' שהיה ישיש לפחות כבן שבעים, הרי לנו 'מקור' שנולד בשנת תכ"ה. ובכן הבה ונתבונן מי הוא הכותב - האם המדובר בבן דורו? לא! בכן משפחתו? גם התשובה לזה הוא לא. אלא אחד שהיה חי כמאה וחמישים אחרי כן, ואינו בא לספר תולדותיו של הג"ר אלעזר, כי אם מזקינו הג"ר משלם איגרא, ובמקום אחד המליץ עליו התואר 'הישיש!', האם לזאת 'מקור' יקרא? אתמהה.]

המקור השלישי הוא בערך משנת תרע"ה, ס' אוצר ישראל ח"ב עמוד 61, וכן כתוב שם בערכו: "אלעזר בן שמואל שמלקא לנדא: רב, נולד בקראקא 'בערך' שנת 1665 וכו'..."

2 לא מצאתי הספר עצמו, אולם כפי שנראה, הרי שגם זה אינו מקור, ולא שימש למקור לאף אחד מהחוקרים, כדלהלן.

ומביא שם מקורות לדבריו (לתועלת הענין נביא מקורותיו): ביבליוגרפיה: פרידברג, לוחות זכרון 52; אור החיים סי' 497; דעת קדושים 181; J. E. v. 103.

המקור הרביעי הוא מערך שנת תרס"ג מהאנציקלופדיה היהודית, עמוד 103, שם כתוב [תרגום חפשי מלועזית]: "אלעזר בן שמואל, רב, נולד בקראקא 'בערך' בשנת 1665, וכו'". וכמובן גם כאן הובאו מקורות: ביבליוגרפיה: פרידברג, תולדות משפחת שור עמוד 16; הנ"ל, לוחות זכרון עמוד 52; מיכל, אור החיים עמוד 239; י.ט. אייזנשטאדט, דעת קדושים עמוד 181.

מקור חמישי העוסק בתולדות ר' אלעזר רוקח אנו מוצאים משנת תרנ"ז, והוא ס' דעת קדושים (פעטערבורג תרנ"ז) עמוד 181. אבל שם לא מוזכר דבר אודות מתי נולד.

המקור השישי משנת תרנ"א, ס' אור החיים (פרנקפורט תרנ"א) עמוד 239, סי' 497. גם שם לא מוזכר דבר אודות מתי נולד.

מקור שביעי הוא משנות תרנ"ז - ס"א והוא מדברי החכם פרידברג בספריו לוחות זכרון ותולדות משפחת שור, דבריו אודות לידת הג"ר אלעזר זהים, ואלו הם: "הרב מ' אלעזר נולד בעיר קראקא, 'בחצי הראשונה ממאה החמישית', לאביו הרב מ' שמואל שמעלקא ממשפחת מרגליות מליסק".

דברי החכם פרידברג, הם למעשה המקור היחיד מבין המקורות שצינו אלו שהחליטו שנולד בשנת תכ"ה שעוסק בכלל בשנת לידתו. פרידברג אינו מביא פרט השנה, כי אם תקופה בת חמשים שנה, כלשונו - "חצי הראשונה ממאה החמישית" הוי אומר בין שנת ת"א לשנת ת"נ.

מנין לו לפרידברג דבר זה? הוא עצמו אינו מביא מקור לדבריו. אולם, אפשר להתחקות למה כתב כן. האיזכור הראשון של הג"ר אלעזר הוא הסכמה שכתב בשנת תע"ד³ על ס' זרע בירך שלישי. הרי שהיה אז - בשנת תע"ד - לכל הפחות כבן כ"ה. הרי שנולד לפני שנת ת"נ. ומצד שני נפטר בשבת בראשית שנת תק"ב⁴, ואם נקבל שהיה לכל היותר זקן כבן מאה בפטירתו, הרי שנולד מיד אחר שנת ת"ב. הרי לך תקופה של כחמישים שנים - לכן כתב שנולד "בחצי הראשונה ממאה החמישית".

סיכום השתלשלות הדברים:

גלבר כותב "בשנת" 1665, הוא שנת תכ"ה; קודמו - וכפי הנראה משם העתיקו - באוצר ישראל כותב "בערך" בשנת 1665, והוא העתיקו מאנציקלופדיה היהודית; והם העתיקו ותרגמו מקודמו - החכם פרידברג - שכותב שנולד ב"חצי הראשונה ממאה החמישית".

האיך מצא כותב האנציקלופדיה היהודית את שנת 1665 בדברי פרידברג?

האנציקלופדיה נכתבה בלועזית, וכמובן אי אפשר לתרגם דברי פרידברג - "חצי הראשונה ממאה החמישית" - לספירת הנוצרים. מה עשה, חלקו לשנים, השנה הממוצע בין שנות ת"א לשנת ת"נ, ה"ה שנת תכ"ה, ולכן [כעין דק] וכתב שנולד "בערך" בשנת 1665.

הוי אומר שהמקור שבמקורותינו שהג"ר אלעזר נולד 'בערך' בשנת תכ"ה, נובע מדברי פרידברג שבסך הכל כתב שנולד ב"חצי הראשונה ממאה החמישית", ותו לא!

3 בשנת תע"ה כבר נתקבל לאב"ד בק"ק בראד, וחתמתו על ספר זה עדיין הוא מלפני כן, בהיותו דר בק"ק קראקא.

4 בתולדותיו בס' שארית ישראל (אמ"ד תקכ"ז) פרק ל"ד ד"ה עשרה בטבת, נכתבו ע"י בן דורו.

גלבר העתיק, ומחק את תיבת "בערך", וכתב בפשטות דברים ברורים: "ר' אלעזר רוקח נולד בשנת 1665 בקראקא", אידי דאתי מר גלבר להכא, אעיר סתירה לדבריו.

נפנה להמקור הלועזי מה'אינו יהודי', שמביא הרב כ"צמאן בהערתו:

"אולם הח' ד"ר ש. מולדר בלוח הקהלה שנת תר"ך (Nedr. Israel. Jaarboekje, 1859-60 p. 39-51) במאמרו "Een Zeldzame Medaille", מביא שיר שכתבו אינו יהודי מתושבי אמשטרדם לכבוד קבלת הג"ר אלעזר שכותב שהי' בן חמישים שנה, לפי"ז נולד בשנת תמ"ה".

ד"ר שמואל ישראל מולדער מאמשטרדם, פירסם דבריו בס' הנ"ל Nederlands Israelitisch Jaarboekje - [שנתון ההולנדי היהודי], ואח"כ בשנת תרי"ט פירסמו בחוברת בפני עצמו כשם המאמר "Eene Zeldzame Medaille" [מדליה נדירה], ושם מביא מה שכתב ערל אחד במכתב עת באמשטרדם, בעת אשר השתתף בשמחת אומתנו ה"ה קבלת הג"ר אלעזר דידן לרב בק"ק אשכנזים באמשטרדם, וזה לשונו [תרגום]: "שמחה וגיל לעם בני אברהם, להיות שהרב אלעזר מבראד, בערך כבן חמישים, נולד בפולין, נבחר לרב עם רוב הקולות, ובאישור ראשי וטובי עירנו אמשטרדם⁵, הגיע לכאן ביום 14 ספטמבר 1735".

הרי לנו שלדברי הערל הנ"ל היה הג"ר אלעזר כבן חמישים - בשנת תצ"ה - כשנתקבל לאב"ד בק"ק אמשטרדם, לפי זה יוצא שנולד בשנת בערך בשנת תמ"ה.

נמצא לפנינו שני מקורות:

♦ דברי החכם פרידבערג שנולד "בחצי הראשונה ממאה החמישית", היינו בין שנות ת"א - ת"נ.

♦ דברי הערל הנ"ל שלפיו נמצא שנולד בערך בשנת תמ"ה.

האם אכן יש לנו סתירה בין מקורותינו לדברי הערל? הלא גם שנת תמ"ה הוא כ"חצי הראשונה ממאה החמישית"!

ולא נשאר לנו לסתור דבריו אלא ממה שתיארו הרב שפער כמאה וחמישים שנה אחריו בסתמא במליצת תואר "הישיש", ומבלי שום סמך לדבריו.

ברור הוא שאין לנו שום מקור אחר לשנת לידת הג"ר אלעזר, כי אם דברי הערל הנ"ל, שנולד בערך שנת תמ"ה, וכמובן שאין כאן לא סתירה, ולא ויכוח, ובודאי שאין כאן מסקנא ש'נולד בשנת תכ"ה (ולא תמ"ה)'. ודו"ק.

ובאמת מצאתי שני אסמכתות שהגאון בעל מעשה רוקח נולד בסביבות שנת תמ"ה ולא מוקדם בשנת תכ"ה.

א. מדברי הג"ר אלעזר עצמו בהסכמתו הנ"ל שנכתב בערך בשנת תע"ד ע"ס זרע בירך שלישי, אשר כותב שם בין הדברים: "ובהיות שכל גאוני ארץ סמכו ידיהם עליו בהסכמותיהם ו"צעיר" אני לימים... אלא "זעירא" דמן חברייא"⁶, ואם נולד בשנת תכ"ה הרי שהיה אז כבן חמישים - אינו צעיר ואינו זעיר! אולם לדברינו הדברים מובנים יותר כיון שהיה אז בערך כבן שלשים!

5 כמובן שכוונתו לראשי וטובי העיר האינם יהודים.

6 כמובן שעל תואר זה אפשר לדון, האם אכן כוונתו בהיותו צעיר לימים, אבל מתוך לשונו 'צעיר' אני לימים, פשוט שלדבר זה נתכוון.

ב. משנת לידת זוגתו⁷, ה"ה הרבנית מרת חוה.

היא היתה [פעמיים]⁸ נכדת הג"ר משה דיין דק"ק קראקא, בנו של ה'גאון' בעל מגיני שלמה אבד"ק קראקא.

זוגתו של הג"ר משה מקראקא היתה הרבנית חוה, כמבואר בפנקס החברא קדישא דק"ק קראקא⁹: "ונשמת אשה מ' חוה בת הראש מהר"ר מרדכי ח"ר אשת התורני מהר"ר משה בן הגאון, מתה בשבת י"ט ונקברה ביום א' כ' תמוז תמ"ב."

הנה. אם הרבנית מרת חוה אשת ר' משה - אמה זקנתו של הרבנית חוה אשת הג"ר אלעזר - נפטרה בשנת תמ"ב, על כרחך שנכדתה - אשר שמה בקרבה - נולדה אחרי פטירתה. הרי לך שאשת הג"ר אלעזר נולדה אחרי שנת תמ"ב לפ"ק. דבר זה תואם עם דברינו שבעלה הג"ר אלעזר נולד בערך בשנת תמ"ה, ולא בשנת תכ"ה לפ"ק.¹⁰ ודו"ק.

7 הרב אברהם סג"ל איטינגא, העתיק כן מפנקס ישן כתוב על קלף שהיה מונח בביהמ"ד של הג"ר יעקב באב"ד בבראד.

8 כת"י להג"ר ארי' ליב אבד"ק פלאנטש ודזיקוב, הובא ע"י הרב מסעראצק בירחון הפלס שנה שניה עמוד; 684 מגלת יוחסין "משפחת הילפערן" כת"י ישן שהיה תח"י הר"ר דוד ארי' ליב צינץ מצאנז, והביאו בס' עטרת יהושע (בילגורייא תרצ"ה) עמוד 73.

9 ר' פייבל הירש וועטשטיין מקראקא במאמרו "לתולדות גדולי ישראל" בס' היוכל לנ. סוקולוב ע' 293 הערה 3.

10 יש לציין שלהג"ר משה היה שני זיווגים, ולע"ע אין לי ראיה חותכת, שזוגתו היתה נכדת הרבנית חוה, הגם שמשמה נראה שהיתה נכדתה.